

KRIZA IDEJA ILI KRIZA ZNANOSTI

Josip Kregar

Pravni fakultet, Zagreb

UDK 001:3

Pregledni rad

Primljeno: 8. 5. 1993.

U članku autor razmatra probleme konstituiranja društvenih znanosti u Hrvatskoj. Kriza društvenih znanosti globalna je pojava, neizbježna jer se radi o znanosti u nastajanju, znanosti u predparadigmatskoj fazi razvoja. Nesigurnost koja se pritom osjeća uzrokovana je nepostojanjem uvjerljivih univerzalnih i generalnih teorija kakve su tradicionalno obilježavale sociologiju. Globalna kriza zbog toga je prolazna i prividna, nove ideje i zamisli brzo mogu promijeniti opći osjećaj nezadovoljstva. Trenutne okolnosti društvenog i političkog razvitka, napose osjećaj sloma društvenih vrijednosti, ne pogoduju konstituiranju sociologije. Od nje se s jedne strane previše očekuje (jer nema sustavnog objašnjenja društvene promjene), a s druge strane njena se uloga podcjenjuje stalnom stigmatizacijom društvenih znanosti kao marksističkih. Unatoč očiglednoj nelogičnosti optužbe, izostaje društveni i materijalni poticaj društvenim istraživanjima.

Sociologija je, kažu, u krizi. Nedostaju jasne naznake paradigmatškog slaganja, kao pozitivna znanost ona nema ni rezultate ni jasnu perspektivu, a kao kritička znanost promjene društva ona je marginalizirana i zaboravljena. Naš pravi problem nije identificiranje krivaca ali jest prepoznavanje uzroka. Na tržištu ideja ima dovoljno objašnjenja ali nema dosta prijedloga što da se radi,¹ odnosno ako prijedloga i ima, onda nema dovoljno snage i volje da se za njih izbori.

1

Interna komunikacija, profesionalno organiziranje i solidarnost, popularizacija i prezentacija, intenziviranje znanstvene komunikacije sa svijetom, intenziviranje istraživačke aktivnosti i drugo, vrlo su dobre zamisli. Usporedi A. Štulhofer, T. Murati, 1993: 202-212.

1. KRIZA TEORIJE

Znanost, ako prihvatimo tvrdnju T. Kuhna, postoji zapravo tek kada stvori paradigmu (T. Kuhn, 1974). Paradigmatski okvir i sistematski teorijski pristup od temeljnog je značenja za svaku znanost. Znanost utemeljena na načelima intersubjektivnosti i objektivnosti neprestano teži jedinstvenim i homogenim sustavima teorija.

Društvene znanosti takav zajednički okvir nemaju. Nazivali mi sustav naših teorijskih propozicija paradigmom, perspektivom, diskurzivnom ili istraživačkom matricom, zamarali se epistemološkim implikacijama, činjenica jest da u društvenim znanostima nema takve paradigme. Smatrali to dobrim ili lošim, nudili vlastitu perspektivu ili ne, *jedinstvene i koherentne teorijske paradigme na području sociologije nema*. Nikakav retorički trik ili gomilanje citata tu činjenicu ne mijenja.

Je li tome tako stoga što smo suočeni s kompleksnim problemima čovjeka i društva,² situacijama u kojima i slučaj i pravilo mijenjaju međusobni omjer (Luhmann, 1991: 12), zato što ne možemo pronaći jezgre jasnih pravilnosti, ili je to zato što nema teorija srednjeg dometa, ili radi toga što se socijalna znanost rasplinula u stotine struja mišljenja i područja proučavanja, ili zato što jednostavno nije bilo dovoljno vremena³ da se slegnu srodni fragmenti mišljenja i tvrdnji u jedinstvenu teoriju?

Molimo ustupak i dozvolu da izbjegnemo dokazivanje o tome po čemu se sve kriza naslućuje. Mi zapravo i ne tvrdimo samo da "kriza"⁴ postoji⁵ već da ne postoji jedinstvena paradigma u sociologiji, pa da to onda stvara osjećaj krize, a da na prva pitanja nikad jedinstveno nije odgovoreno – i da treba čekati, treba vremena i strpljenja da se iskustvena osnovica sociologije nadopuni prihvatljivim teorijskim okvirom. Neprekidno nastaju teorije različitog stupnja općenitosti, različitog stupnja provjerljivosti i različitog stupnja prihvaćenosti u zajednici

2

"Zbog prirode činjenica kojima se sociologija bavi, zbog prirode nas koji ih promatramo i zbog našeg naročitog odnosa prema činjenicama koje treba promatrati, pred sociologiju se postavljaju zapreke veće od onih na koje nailaze druge nauke" (H. Spencer, 1873: 107).

3

"Some sociologists still write as though they expect, here and now, formulation of *the* general sociological theory broad enough to encompass the vast ranges of precisely observed details of social behavior, organization, and change and fruitful enough to direct attention of research workers to flow of problems for empirical research. *This I take to be premature and apocalyptic belief. We are not ready. not enough preparatory work has be done* – (istaknuo J. K.) (R. Merton, 1967: 45).

4

I teorijsko i semantičko određenje krize predmet je sporova (usporedi R. J. Holton, 1992: 502-520).

5

Preпустimo to drugima; kratko: "Soziologie steckt in einer Theoriekrise. Eine im ganzen recht erfolgreiche empirische Forschung hat unser Wissen vermehrt, hat aber nicht zur Bildung einer facheintlicher Theorie geführt." N. Luhmann, 1991: 7 (prva rečenica knjige!).

znanstvenika koji se bave društvom, i kao da se čeka jasan i jedinstven teorijski proboj. Zato nestrpljenje i osjećaj krize.

Budući da nema paradigme, prevladava dvostruki osjećaj nesigurnosti: unutar-nji osjećaj dvojbe o tome jesmo li na pravom putu, vanjski dojam da je svako znanje o društvu relativno, a otuda i praktički nekorisno.

Svaka paradigma nosi u sebi klice vlastitog raspada. Na nesigurnost koju to izaziva jednostavno se treba naviknuti. U situaciji konkurencije paradigmi, predparadigmatskog stanja, takva situacija svakodnevica je znanosti.⁶ Teorije nastaju i bivaju zamijenjene drugima, bez jasnog kriterija u čemu je prednost novih, i bez slaganja znanstvene zajednice o kriterijima po kojima pojedina teorija stječe status paradigme. U predparadigmatskoj fazi razvitka, po Kuhnovu mišljenju, nalaze se društvene znanosti, osobito sociologija (Bryant, 1975: 354-359); one nemaju jasnih kriterija određenja legitimnih istraživačkih metoda i tema, a pokušaji nadilaženja sistematiziranog iskustva do sada nisu imali osobitog uspjeha.

Uostalom, pojam paradigme veoma je višeznačan i sporan.⁷ Ne moramo se očarati samim pojmom. Paradigma je Kuhnu pomoć u objašnjenju mehanizma nastanka otkrića. Znanstvena slika svijeta, po njemu, nije jedina i nije vječito ista, a znanje nije kumulativno i smjenjuje se promjenom predmeta i metoda paradigme, o čemu slobodno sude znanstvenici kad se suoče s (krizom) normalnom znanstvenom zagonetkom. Kuhn je sociolozima olakšao težak osjećaj zavisti prema prirodnim znanostima (jer je relativizirao paradigme), olakšao čekanje na rasplet krize (on dolazi brzo i preko noći), a više od svega pomogao je da se filozofsko-epistemološka pitanja provjere istinitosti vide na nov način.

6

Kuhn pod krizom znanosti podrazumijeva stanje u kojem paradigma postoji, no postupno erodira njena uvjerljivost. Postoje zajedničke karakteristike tog procesa; "te karakteristike uključuju: prethodnu svijest o nepravilnosti, postepeno i simultano nastajanje kako promatračkog tako i pojmovnog uviđanja, kao i odgovarajuću promjenu paradigmatičkih kategorija i procedura, što je često praćeno otporom" (Kuhn, 1974: 111). *Mutatis mutandis*, iste karakteristike vrijede i za predparadigmatske teorije.

7

Unatoč višeznačnostima definiranja, pod "paradigmom" Kuhn podrazumijeva osnovnu teoriju koja je općenito prihvaćena u krugu onih koji se bave određenim područjem (*group of practitioners*) te koja "svakom od njih pruža okvir za postavljanje problema i tražnje rješenja" (Pusić, 1989: 20). U tim okvirima zajednica znanstvenika određuje valjanost paradigme; "samostalno i nepovredivo izabire (određuje, odbacuje, prihvaća) paradigme i da tako bezprizivno prosuđuje legitimnost znanstvenog znanja" (Babac, 1986: 14), tj. određuje što je to ozbiljna znanost (Eckberg, Hill, 1979: 926). "Normal science means research based upon one or more past scientific achievements, achievements that some *scientific community* acknowledges for a time as supplying the foundation for further practice. Achievements that share these two characteristic I shall henceforth refer to as "paradigms", a term that relates closely to "normal science". By choosing it, I mean to suggest that some accepted examples of *actual scientific practice* examples which include law, theory, application and instrumentation together – provide models from which spring particular coherent tradition of scientific research" (T. Kuhn, 1988: 33).

Nije li osjećaj krize samo osjećaj da nema *univerzalne i generalne* teorije? Univerzalne, u tome da je prihvate svi koji se sociologijom bave, generalne, kada bi vrijedila za sva područja sociologije. Jedno od općih mjesta sociološke teorije akcije jest da se ljudi ponašaju u skladu s ugrađenim ili razvijenim osjećajem smisla: nedostaje li nam taj "smisao" u sadašnjem stupnju sociologije, pa imamo osjećaj krize?

Mi smo još u fazi prikupljanja,⁸ sistematizacije i kritičkog procjenjivanja znanja o društvu, sociologije – znanosti u nastajanju, u kojoj, bez obzira na stoljetno iskustvo, nedostaju odgovori, a previše je osjećaja nesigurnosti i stalne krize, što ne smeta da tražimo više i preko običnog iskustva provjerljive znanosti koju gradimo. Nikad nam nije dosta univerzalnih teorija koje nam daju osjećaj da sociologija napreduje i jača svoju društvenu poziciju. Zato često priželjkujemo uvjerljive spekulativne teorije koje su dovoljno jednostavne da odraze duh vremena i legitimne probleme, da postanu dovoljno općepoznate (pa i izvan korpusa znanstvenika). Ove, u osnovi metafizikom opterećene spekulacije i ideje, analogno prirodnim znanostima "možda bi pomogle čak i u svojim ranim oblicima, da se uvede red u čovjekovu sliku svijeta" (K. Popper, 1973: 305).

Suprotno Kuhnu, smatramo da je u nekom smislu razvoj sociologije kumulativan, no ne jednostavnim nadodavanjem novog znanja na prijašnje, već proširenjem područja u kojem je znanje sve "pozitivnije", čvršće.

Za našu ocjenu važna je okolnost to da su u nastanku i konstituiranju sociologije početak bile teorije visokog stupnja generalnosti, čija je korisnost u smislu generalne orijentacije o tome kako društva djeluju te kojim ih metodama treba ispitivati bila toliko bjelodana da se njihov odmak od provjerljivosti nije smatrao osobitim zlom ili nedostatkom. U odnosu na opće iskustvo, dojam provjerljivosti bio je jednostavno *prima facie* veći od posve spekulativnih metoda dotadašnjeg mišljenja.

Od tog ishodišta, koje omeđuju velika imena – Spencera, Marxa, Durkheima, Simmela, Meada, Webera i Pareta – mnogobrojna su grananja.⁹ Od ishodišta je prošlo dosta vremena i prikupljeno je i sistematizirano golemo iskustvo, možda ne onakvo iskustvo i znanje kakvo su sakupile prirodne znanosti, ali ipak nekakvo, iskustvom potvrđeno i isprobano, znanje. Već sama činjenica da je otpao balast religijskih predrasuda, bila je temelj za napredak i širenje kritičkog propitivanja provjerljive znanosti (otuda i početno oduševljenje i mišljenje da krize nikad neće biti).

8

Zato i suvremene kritike preponderiranosti empirijskih istraživanja, a osobito sve veće sofisticiranosti matematičko-statističkih analiza koje omogućavaju računala, podržavamo, ali ne smatramo neobičnim ili sasvim lošim. Ipak, žalimo zbog sredstava i energije koja se pritom troši.

9

Škole koje nastaju uvijek su simbolima svog prepoznavanja proglašavale nekoga ili neka od velikih imena osnivača, ali to ne znači da su nastavljale kontinuitet neke teorijske orijentacije.

Provjerljivi elementi teorija talože se kao opća mjesta sociologije. Debljina taloga povećava se brojem ovih slojeva, gdje svaki novi sloj odgovara teoriji generalnijoj od one koja je ispod nje. Kumulirani¹⁰ racionalni i iskustvom provjereni sloj još je vrlo tanak, previše tanak da bismo se olako odlučivali na šire generalizacije, teret neznanja i spekulacije pretežak, a ideoložnost društvenih znanosti i mogućnost da znanost posluži za političku legitimizaciju – prevelika a da bismo bili zadovoljni.

Na primjer, tko se usuđuje dovesti u pitanje značenje diobe rada za društveni razvoj, zakonitosti demografskog razvitka, teoriju o slojevitosti ljudske motivacije, postojanje subsvijesti ili čak neodredive i suptilne spekulacije o otuđenju, individualizaciji, nestabilnosti obitelji, birokratizaciji struktura? Naravno, ovakvo nizanje teza djeluje nepovezano, nema vidljivih međusobnih veza tih elemenata univerzalnih teorija, nema univerzalnije (prihvaćene!) teorije (još ponešto možemo smisliti da ilustriramo stanje "predparadigmatskog pakla" društvenih znanosti).

Kriza je dakle zapravo i neizbježna i stalna, očekivana i prolazna. Ona je više kriza odnosa sociologije prema okolini: društvu, javnosti, drugim znanstvenim područjima. Ona je kriza ideja i poticajnih zamisli, a ne kriza profesije. Ona je kriza u preispitivanju polazišta i klasičnih teorija – koje više nisu poticaj. Otuda nije pogubna već privremena, i nije neočekivana već ciklična. Međutim, ako stanje potraje, ako se sociologija pretvori u zanatsko sakupljanje činjenica, ako izostanu sinteze i univerzalne teorije, zaboravit će se prava pitanja koja i nose teorijsku razinu sociologije. Pitanja su zapravo uvijek postavljali pretenciozni i hrabri spekulativci u znanosti, te ako takvu znanost olako zanemarimo, zaboravit ćemo pitanja i baviti se samom trivijalnošću slučajno potvrđenih sitnih otkrića.¹¹ Je li to toliko (realno) opasno za sociologiju, ne možemo definitivno odrediti, ali upozoriti možemo. Treba vremena i strpljenja.

2. KRIZA DRUŠTVA

Jedan od najboljih pokazatelja krize zanata jest neupotrebljivost i očigledna zastarjelost teorija o društvu koje su doskora vladale našom sociologijom. Promjena tematskih okvira, skrivenih ili otvorenih ideoloških polazišta, čak stila

¹⁰

"Moje je uvjerenje da je minulo vrijeme u kojem su pojedinačne teorije bile tako partikularističke da im je nedostajao osnovni zajednički opći temelj koji je neizbježan da im omogući stvaranje blokova unutar istih konceptualnih struktura, tako da *teorijski* razvoj naše znanosti (sociologije – J. K.) može, do razine dosad nepoznate, postati kumulativan. Stvaranje ovakvog teorijskog okvira samo je po sebi bitan i plodan zadatak. Ali je istinito i to da postoji opasnost ponavljanja stare greške preranog zatvaranja teorijskog sustava. Comte ili Spencer uvijek i uvijek ponovno" (T. Parsons, 1966: 13).

¹¹

"The discovery is not true;/ if true, it is not new;/ If both is new and true, it is not significant" (R. Merton, 1967: 21).

pisanja, te nova društvena zatvorenost prema sociologiji nije znak unutarnje krize sociologije kao znanstvene discipline, već indikacija da društvo ne traži i ne želi jasnu ili kompleksnu sliku svoje stvarnosti. Sociologija je previše scijentistički orijentirana da bi mogla trpjeti historiografsku mitomaniju, previše razvijena da bi olako prihvatila zdravorazumske simplifikacije, pa je nepogodna kao čvrsti temelj društvene samorefleksije (ideologije?).

Društveni uvjeti su nepogodni. Slom društvenih normi u postsocijalizmu je očigledan. Prazan prostor društvenih vrijednosti uspješno puni revitalizacija tradicijskih društvenih modela legitimizacije vlasti i općenite orijentacije. Ljudi traže izlaze iz prevladavajuće neizvjesnosti, (neizvjesnosti shvaćene kao sasvim egzistencijalnog pitanja, a potom i pitanja smisla i orijentacije) u sustavima mišljenja koji su konkurentni sociološkom pozitivizmu.¹² Zapravo u svakoj dimenziji društva: političkoj, gospodarskoj društvenoj, lakune u sustavu vrijednosti i orijentacije su takve da ih hladna znanost jednostavno ne može ispuniti.

Krivnja nije samo u objektivnim uvjetima. Teme rata, migracija, socijalne demografije, političke sociologije, nameće situacija, a sociologija taj izazov slabo prihvaća, isto kao što situacijski okviri teme otuđenja, kritičke znanosti, stratifikacije, obrazovanja, odlaže za neko drugo vrijeme.

Posebno teški teret u tome primitivistička je identifikacija sociologije s marksizmom. Marksizam nije zapravo podvrgnut znanstvenoj kritici, već je njegova uvjerljivost razorena raspadom sustava koji su se na njega ideološki pozivali. Zato asocijacija sociologije i marksizma nosi teret grešaka i sramota palog političkog sustava. Izlaz nije u tome da se objašnjava logička, teorijska ili stvarna neutemeljenost tih veza, već u afirmaciji onih teorijskih usmjerenja koja su radi ideoloških razloga slabije poznati (teorija elita, funkcionalizam), a koji će pokazati kompleksnost izvora i temelja sociologije.

Degradacija gospodarstva, promjena vlasničke strukture, opće osiromašenje, restriktivna proračunska politika, smanjuju i krug potencijalnih korisnika i naručitelja socioloških istraživanja, a restrikcije nakladničkog djelovanja smanjuju mogućnosti znanstvene komunikacije i popularizacije.

Kratko i jednostavno: vremena i uvjeti ne podržavaju sociologiju kao znanstvenu disciplinu. No možemo li se izolirati od svijeta i glavne civilizacijske struje, u kojoj je sociološka znanost jedna od uporišnih točaka razumijevanja svijeta? Možemo li čekati bolja vremena?

12

Uz pretpostavku (koja nije uvjerljiva) da sociologija kao znanost i sociolozi kao profesionalna skupina žele participirati u izgradnji društveno legitimizirajuće ideologije, krivnja je tu na inerciji sociologije, koja novu, provokativnu i poticajnu temu postsocijalizma nije razvila i uključila u osnovnu jezgru sociologije. Napor da se promjena objasni jednostavno nije dovoljan; sjetimo se samo koliko intelektualnog napora je utrošeno na razumijevanje kapitalizma i imperijalizma, a koliko malo na promišljanje sadašnje promjene. U usporedbi s ekonomistima, politolozi i sociolozi kasne. Usporedi s K. Müller, 1995: 39.

* * *

Ali ovo stanje neizvjesnosti i zbrke ne može potrajati zauvijek. Iskrsnut će nove ideje i ocrtati se novi teorijski obrasci koji će služiti kao orijentiri i vodiči. Odakle očekivati ne samo razumijevanje već i ponudu takvih ideja (ako ne iz tradicije sociologije)? Iz zatvorenih krugova pitanja izlaz su obično bile nove ideje. Gdje su? Čekamo ih.

REFERENCE

- B. Babac (1986), *Samoupravno odlučivanje*, Osijek, PF Osijek.
- C. A. Bryant (1975), Kuhn, Paradigm and Sociology, *British Journal of Sociology*, 26 (3), 354-359.
- D. L. Eckberg, L. Hill (1979), The Paradigm Concept of Sociology, *American Sociological Review*, 44 (6).
- R. J. Holton (1992), The idea of Crisis in modern society, *British Journal of Sociology*, 30 (4), 502-520.
- T. Kuhn (1974), *Struktura naučnih revolucija*, Beograd, Nolit.
- T. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolution*, Chicago, University of Chicago Press.
- N. Luhmann (1991), *Soziale Systeme*, Frankfurt a/M, Suhrkamp.
- R. Merton (1967), *On Theoretical Sociology*, New York, Free Press.
- K. Müller, Vom Post-Kommunismus zur Postmodernität? *Kölner zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 47 (1), 1995.
- T. Parsons (1966), The Position of Sociological Theory, u A. Inkeles, *Readings on Modern Sociology*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- K. Popper (1973), *Logika naučnog otkrića*, Beograd, Nolit.
- E. Pusić (1989), *Društvena regulacija*, Zagreb, Globus.
- H. Spencer (1873), Studij sociologije, u R. Supek, *Herbert Spencer i biologizam u sociologiji*, Zagreb, Naprijed, 1987, 71.
- A. Štulhofer, T. Murati; "Kakvu nam je sociologiju željeti: budućnost naše profesije kako je sami vidimo"; *Revija za sociologiju*, 24, 3-4, 1993, 203-212.

CRISIS OF IDEAS OR CRISIS OF SCIENCE

Josip Kregar

Faculty of Law, Zagreb

In the article the author considers the problems of constituting social sciences in Croatia. The social sciences crisis is a global phenomenon, inevitable due to the nascent stage of the science, to its pre-paradigmatic phase of development. The insecurity thus felt has been caused by the non-existence of convincing universal and general theories traditionally characterizing sociology. Therefore, this global crisis is transient and apparent because new ideas could soon change the overall feeling of discontent. The current circumstances of social and political development and the feeling of collapse of social values are not favorable ground for the constitution of sociology. On the one hand, too much is expected of the science (since there is no systematic explanation of social change), and on the other hand, its role is underestimated by the constant stigmatization of social sciences as Marxist ones. Despite the evident lack of logic of these accusations, social research is denied social and material support.

DIE KRISE DER IDEEN ODER DIE KRISE DER WISSENSCHAFT

Josip Kregar

Juristische Fakultät, Zagreb

Im Artikel zieht der Autor die Probleme des Konstituierens der Gesellschaftswissenschaften in Kroatien in Betracht. Die Krise der Gesellschaftswissenschaften stellt eine Globalerscheinung dar, die unumgänglich ist, weil es sich um eine entstehende Wissenschaft, eine Wissenschaft in der vorparadigmatischen Entwicklungsstufe handelt. Das Gefühl der Unsicherheit ist dabei durch das Nichtvorhandensein der glaubwürdigen universellen und generellen Theorien, die Soziologie traditionell gekennzeichnet haben, verursacht worden. Die Globalkrise ist daher vorübergehend und scheinbar, neue Ideen und Gedanken können das allgemeine Gefühl der Unzufriedenheit rasch verändern. Die augenblicklichen Umstände der gesellschaftlichen und politischen Entwicklung, vor allem aber das Gefühl des Zusammenbruchs der gesellschaftlichen Werte sind für das Konstituieren der Soziologie nicht günstig. Einerseits wird von ihr zu viel erwartet (weil es keine Systemklärung der Gesellschaftswandlung gibt), andererseits wird ihre Rolle durch die ständige Stigmatisierung der Gesellschaftswissenschaften als marxistisch unterschätzt. Trotz der offensichtlich unlogischen Anklage bleibt eine gesellschaftliche und materielle Anregung zu Gesellschaftsforschungen aus.